

Др Ејуп Мушовић

СТАНОВНИШТВО РУДНИКА
У XV и XVI ВЕКУ

Турски катастарски пописи из XV и XVI века пружају драгоцене податке о нашим крајевима и сада, када су нам бар делимично доступни, употпуњавају бројне празнине које смо имали у историји у наведеном периоду.

Прошле године су објављени турски катастарски пописи неких делова западне Србије у XV и XVI веку, у три тома. Издавачи су архиви Чачка, Краљева и Титовог Ужица, а грађу је превео и приредио Ахмед Аличић из Сарајева¹.

Рудник, средњовековно насеље и рударски центар, лоциран на истоименој планини, богатој разноврсним рудама², играо је врло значајну улогу као рударско насеље и у време турске доминације. Рудник је у XV и XVI веку, као и већи део Србије, припадао санџаку Смедерево, а уже кадилуку Брвеник, око 1476. године. Касније је тај кадилук расформиран па су, на тој доста великој територији формирани посебни кадилуци: Рудник, Ужице и Пожега (Чачак).

Врло је велика била територија коју је покривао кадилук Рудник. То су била бројна и расута села која су била врло удаљена од Рудника.

Турским катастарским пописима који су предмет наше пажње, обухваћена су сва села рудничког кадилука или нахије од којих многа нису могла бити убицирана. У сваком селу дат је приказ броја домаћинства, са именима домаћина, њиховим приходима и пореским обавезама, професионалним опредељењем. У времену од 1476—1572. године, било је неколико пописа и из њих се може доста добро пратити живот и рад у рудничком крају у том стогодишњем интервалу XV и XVI века.

Пописи показују да су сва домаћинства била опорезована према степену прихода и то не само хришћанска него и муслиманска, разуме се, не подједнако. Пореске олакшице су имале поједине категорије становништва, зависно од одређених услуга које су чиниле. Тако су били сасвим или делимично ослобађани пореза: занатлије, дербенџије (чувари кланаца), власи (сточари). Ради примера наводи-

¹ Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије XV и XVI век. I том објављен 1984, а II и III том 1985. године у Чачку. Приредио Ахмед С. Аличић. У даљем тексту: ТКП.

² Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb MCMLVIII, knj. 7, str. 104.

мо да је било ослобођено пореза село Сутиска (вероватно данашње Брђани) код Горњег Милановца јер је његово становништво обезбевало пут кроз кланац тог села³. У том смислу издавани су посебни прописи, па ћемо у даљем излагању неке навести.

За сада први турски катастарски попис, који је означен као детаљан, а односи се на санџак Смедерево, потиче из 1476. године. Тада су у самом Руднику регистрована 654 пореска домаћинства са два кнеза и 21 хизмеђаром. Посебну пажњу привлаче архаична имена становника Рудника из тог периода: Степан Омач, Бежан син Радосава, Вукас Ђурић, Јован шустер, Остоја отац Вукаса, Павел син Радована, браћа Шобота, Боговац, Димитраш, Радиша Крлуга, и сл. Они који су досељени означени су као дошљаци: Станислав дошлац, Прија дошлац. Неки су означени по месту одакле су досељени: Цветко Бошњанин, Радован Прибојина, или Радосав који се по наређењу Иса-бега доселио из Требиња у Рудник и станује у близини Вука и његовог брата који су досељени из Никшића⁴. Један број Рудничана је означен занатом којим се бавио: Раша касап, Богдан кожухар, Јован шустер, Радић грнчар, Цвијо кројач, Братај влах (вероватно сточар) итд.

Осим Рудника 1476. године, пописана су бројна села која су припадала рудничкој нахији: Горња Красовица — домова 39, Коларица 62, Јабланица 17, Јарамазовци 28, Сиврицихисар (Островица) 11, итд. Укупан број домаћинстава у селима рудничке нахије износио је 761. То су била опорезована домаћинства што значи да је могло бити више тих домаћинстава јер она која нису опорезована нису ни уношена у катастарске пописе. Ту су регистрована још 23 хизмеђарска домаћинства, али се у пропратном тексту каже да су ослобођени пореза јер догоне грађу са Рудника.

С обзиром да власи — сточари, представљају значајну категорију становништва, за њих је дат посебан закон који је прецизирао њихове обавезе према држави, иначе олакшавајуће у односу на друге категорије становништва. Он гласи:

Влашки закон

Закон је да дају о неверничком Божићу од сваке куће за једну филурију по 45 акчи и за једног овна 15 акчи. Један катун чини педесет филурија. За једну чергу, два овна, два колута сира, два конопца и три улара, што се узима од сваког катуна, с куће на кућу плаћају по три акче. Ови порези, који од сваке куће износе 63 акче, убиру се о Божићу. Осим тога, почетком пролећа, о Ђурђев дану, за овце с јагњетом од сваког ко плаћа филурију узима се по 20 акчи, што све скупа износи 83 акче. Сада је то хас цара и задржано је за државну благајну. На име глобе од сваког ко плаћа филурију установљено је по пет акчи и одређено за санџакбега. Исто тако, за санџакбега

³ ТКП, Том III, стр. 41.

⁴ ТКП, Том I, стр. 23—27, 184.

дају на сваких 50 филурија по једну коморницу, тј. једног слугу, а на сваких пет филурија једног војника да кулучи један месец. Не плаћају свадбарину, ни порез на стоку. Међу њих не улази солар. Не догоне катран, ни луч, ни даске. Не чувају тврђаве и не праве санџакбегу кућу. Не косе траву. Нека се у влашким селима не прави санџакбегу кућа и нека се не одводе од куће. Нека се не узима служба примућура од онога који није ништа згрешио. Нека се не чине заруке тј. нека се не постављају услови. Нека се не узима крварина све док не дође пред кадију и нека се ништа не пита (не тражи) за онога који је у непријатељском подручју⁵.

Други по реду детаљан попис санџака Смедерево потиче из 1516. године. Тај попис, попут оног првог, почиње са пописом самог Рудника за који се каже: „То је рудник сребра и у њему се одржава пазар“. У односу на претходни, овај попис нам даје одређене новине. Прво, становништво је пописано по махалама (градским четвртима), што значи да је Рудник имао статус већег градског насеља. Друго, по први пут се наводе муслимански становници Рудника, који су те године чинили посебан џемат Рудника. Њих је регистровано 31 и они су били носиоци домаћинства. Већина од њих су означени као синови Абдулахови: Мехмед, син Абдулахов; Хасан, син Абдулахов; Хамза, син Абдулахов итд., што значи да су били конвертити, дакле исламизирани мештани у првом појасу.

Турска администрација је практиковала да исламизирани хришћани назива синовима Абдулаховим, избегавајући тако да помену хришћанско име родитеља. Ретко, али било је случајева да се помене и хришћанско име родитеља, нпр.: Хасан син Радослава и сл. Дакле, од 31 пописаног муслиманског домаћинства у Руднику, 15 домаћина су означени као синови Абдулахови, а остали су њихова браћа или деца. На основу тога, а и каснијих пописа, да се закључити, и у то не треба сумњати, да су ти муслимански становници Рудника били исламизирани мештани. То аутоматски мења историјску слику Рудника, јер у досадашњим књигама је записивано да је Рудник насељавало турско становништво⁶, што се сада искључује, јер то нису били Турци, већ — Муслимани. Безначајно је ако је могао бити понеки Турчин, који је био неки функционер или слично.

Хришћани су били разврстани по махалама овим редом: Махала Николе, сина Степана, домова — 9; Махала Марка, његовог брата — 11; Махала Радича, сина Иванова — 11; Махала Николе, сина Јанка — 13; Махала Радосава, син Владка — 10; Махала Степана, сина Радана — 10; Махала Маринка Чоле — 10; Махала Вука, сина Братка — 12; Махала Петра сина Златара — 12; Махала Брајка, сина Вука 13; Махала Рајка, сина Ненада — 12, Махала Николе, сина Рашка — 11; Махала Дуке, сина Лазара — 11; Махала попа Радована, сина Мартина — 14; Махала Јована, сина Радованова — 11; Махала Радослава Претића итд. Набројано је укупно 58 махала.

⁵ ТКП, Том I, стр. 28.

⁶ *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb MCMLVIII, knj. 7 Zagreb str. 104.

Истина је да су те махале биле са малим бројем домаћинстава. Ради примера наводимо имена Махале Николе, сина Степана:

Никола споменути
Дамјан, његов брат
Радич, његов брат,
Петриј, његов син
Димитрије, његов син
Димитрашин, његов син
Марко, његов син
Раје, син Будисава
Тодор, син Чакалине,
Димитрије, син Радохне
Радич, његов брат
Вук, син Степана.

На дну пописа регистрована су два јеврејска домаћинства у Руднику: Мошо, син Аврама и Арслан његов брат.

У резимеу пописа самог Рудника 1516. године пише да је тада у Руднику било 659 хришћанских, 31 муслиманско и два јеврејска домаћинства те да су биле 72 удовице, а затим, 7 млинова, 3 ваљаонице, 15 самокова (ковачких радњи) од којих су три била напуштена⁷.

Следи краћи попис, вероватно непотпун, из 1523. године, у којем је записано да је у Руднику било: 533 хришћанска (од којих 24 удовичка), 51 муслиманско и два јеврејска домаћинства и 7 млинова, 3 ваљаонице и 15 самокова. Испод текста стоји: „Не узима се ништа“.⁸

Године 1525. уследио је нови попис санцака Смедерево, значи, само две године касније од онога из 1523. Он почиње описом самог Рудника: „Сами Рудник рудник је сребра и у њему се одржава пазар и обавља молитва петком“. Тада је регистрован џемат муслиманских житеља Рудника од 42 домаћинства. Од њих су 18 била конвертитска. Хришћани Рудника су разврстани по махалама, којих је било 38, а у њима је регистровано 310 домаћинстава. За 29 домаћинстава пише да су: „Укинути власи самог Рудника“.

Већ смо истакли да су власи сточари, те да су имали одређен повлашћен положај који се огледао у томе што су имали бројне пореске повластице. Они који би напуштали занимање сточара, подвргавани су пореским обавезама као друге категорије становништва чиме су губили статус повлашћених. На то се, што показује и овај попис, добро пазило.⁹

ОвOME треба додати да се у Руднику наводе као повлашћени друштвени слој војнуци. Војнуци су припадници посебног војничког staleжа који за време рата ратују, а у миру су чувари градова, тврђава и сл. Попис из 1525. године наводи да су се војнуци Рудника бавили рударством. Тај документ у целини гласи:

⁷ ТКП, Том I, стр. 275—288.

⁸ ТКП, Том II, стр. 7.

⁹ ТКП, Том I, стр. 359—367.

Војнуци хасова Рудника

Наведени војнуци су особе које су одраније радиле у рудницима Рудник и Железник па су одређени за ковницу Ново Брдо. Поново су доведени за новац у рудник и за своју службу, након што плате харач, дају по дванаест акчи испенце и од куће по пола лукна јечма, пола лукна пшенице глобе, свадбарину и порез на бурад. Од осталих пореза и ванредних намета су ослобођени¹⁰.

Могуће је да попис Рудника из 1525. године није потпун, односно да њиме нису пописана сва рудничка домаћинства, али се не зна из којих разлога. Попис две године раније показује да је у Руднику било 533 хришћанска домаћинства, а овај из 1525. наводи само 310, што значи да су приказана 223 домаћинства мање. Мање је регистровано и муслиманских домаћинстава у односу на ранији, две године старији попис. Из тога се може извести закључак или да је попис био непотпун или да се десило неко масовно иселавање рудничког хришћанског становништва, у периоду 1523—1525. године.

Фрагментаран је попис и из 1528. године, значи мање детаљан од оног из 1525. године. Он почиње пописом 24 влашка домаћинства којима се укида статус повлашћених, вероватно због тога што су престала да се баве сточарством. О самом Руднику ништа више није записано, свакако због тога што је детаљнији попис обављен само две године раније. Међутим, набројана су села која су припадала рудничкој нахији. Нека од њих била су врло велика, са великим бројем домаћинстава, као што је било село Придворица (Страгари) које је имало 69 домаћинстава¹¹.

Чини се да је попис из 1559/60. године, врло интересантан, јер је обилатији подацима од ранијих пописа. Овај попис показује да је повећан број муслиманских житеља у Руднику и да су разврстани по махалама. Прво је „Махала џамије цара, заштитника света, вечан му био халифат“. То значи да је једна рудничка махала имала џамију царску, која је, самим тим што је била царска, била великих димензија. Градитељ те џамије у Руднику био је султан Бајезит II који је владао од 1481—1512. године, па је у том периоду и изграђена та џамија. Сличну џамију је саградио и у Ужицу, а и другим местима. Султан Бајезит II градитељ је монументалних џамија у Истанбулу и Једрену и дервишког станишта у Амасији¹².

У махали Царске џамије у Руднику регистровано је 117 муслиманских домаћинстава. Међу тим домаћинима има доста исламизираних, а много више потомака раније исламизираних мештана. И на овом месту су конвертити означени као синови Абдулахови и њих је 28.

¹⁰ ТКП, Том I, стр. 373.

¹¹ ТКП, Том II, стр. 233—251.

¹² Joseph von Hammer, *Historija turskog (osmanskog) carstva*. Prevod Neret Smailagić, Tom I, Zagreb 1979, str. 283. Radnici Zavoda za zaštitu kulture u Krajevju, otkrili su, 1985. godine, temelje Carske džamije u Rudniku, koji će, kako su izjavili, biti konzervirani i zaštićeni.

Друга муслиманска махала звала се Махала месцида сарача Алије. Пошто је и месцид - џамија, али мањих размера, понекад без михраба, па и без мунарета, то значи да је у Руднику осим царске постојала још једна сарач Алијина џамија по којој се звала друга муслиманска махала са 40 домаћинстава. У етничкој структури нема разлике код становништва наведене две махале, а то значи да то није било турско већ месно исламизирано становништво, дакле, да су то били Муслимани.

Хришћанске махале, веома уситњене, чиниле су посебан џемат у Руднику. Више је него сигурно да тада нису пописане све махале или оне као целине, већ њихови делови. Тако се у попису искључиво наводе као делови махала: Део Махале Дурутић, део Махале Стуба и тако је набројано 36 тих делова махала са укупно 198 домаћинстава. Наводи се део Махале Дробњачке, што би требало да су је насељавали досељени Дробњаџи из Црне Горе и тако су у Руднику живели у посебној махали.

Пописана су и два џемата цигана у Руднику, један са 9 а други са 18 домаћинстава. Неколико карактеристичних имена из тих џемата наводимо: Мартин, син Николе — вођа џемата, Лека, син Ђуре; Крдан, син Касима; Кузман, син Чоре; Арап Чоро; Маруш његов брат и сл¹³.

Последњи попис рудничког краја из XVI века, са којим располажемо, је попис из 1572. године. По њему су у Руднику регистроване три муслиманске махале са укупно 135 домаћинстава: Махала цареве џамије 35; Махала Јахије челебије 55 и Махала месцида сарач Алије 35 домаћинстава.

Хришћанске махале Рудника у којима су 1572. године регистрована 253 домаћинства, носиле су имена највише по личним именима, вероватно махалских, старешина: Махала Радовца, сина Потуша; Махала Медведовићи; Висачићи, Малоге, Бабића, Стриљани, Равне, Луковић, Дрвеник, Пејићи, Бобочица, Врбомачка, Дошплаца, Стојише, Ђурђа, итд. Међу тима махалама једна је означена као махала дошплаца, очигледно досељеника. Дошплаци су појединачно наведени и у неким другим рудничким махалама. Разуме се, ти пописи садрже још много драгоцених детаља¹⁴.

Наведени подаци говоре да је Рудник играо значајну улогу у периоду од 1476—1572. године и да је био доста велико насеље. Постоји низ података који могу бити драгоцени за неку другу врсту рада, свакако опширнијег од овога, рецимо за област привредног живота, па за класну, социјалну, етничку структуру друштва, топономију.

Оно што је за ову прилику интересантно то је да је Рудник у наведеном периоду био изражено миграционо подручје. Подаци показују да је одлив становништва из Рудника и прилив у Рудник из Црне Горе, Херцеговине, био прилично изражен. Такође се може закључити да је број муслиманског становништва стално повећаван и да се то становништво формирало исламизацијом мештана. Ради примера да поновимо да је Рудник имао 1476. године 654 хришћанска

¹³ ТКП, Том III, стр. 11—18, 43.

¹⁴ ТКП, Том III, стр. 229—235.

домаћинства, 1523 — 533; 1525 — 310 и 1572. године — 388 домаћинстава. Муслиманска домаћинства су први пут регистрована 1516. године и тада их је у Руднику било 31, а 1572. године регистровано их је 135. Разуме се, овај закључак се изводи на основу доступног материјала и под условом да је он комплетан. Но, без обзира на све околности, наведени подаци за Рудник су аутентични и, сматрамо, драгоцени за његову прошлост.

Ejup Mušović

POPULATION OF RUDNIK DURING XV AND XVI CENTURIES

According to the Turkey cadastre register of several West Serbia areas, during XV and XVI centuries, Author follows the Islamisation process of Rudnik population, significant medieval settlement and known mind center in Šumadija. Mentioned registers clearly indicate the continuous and strong process of Islamisation, and specially that Islam population of Rudnik is not of Turkish origin, but Muslims of Sloven origin.